

UDK BROJEVI: 821.111(73).09-31 Чаплин Ч.(049.32)
791.633 Чаплин Ч.(049.32)
792(410)*18/19*(049.32)
ID BROJ: 212666380

Uroš Tomić
Univerzitet u Beogradu

SENTIMENTALNI ISTORIČAR VARIJETA: ČARLI ČAPLIN KAO KNJIŽEVNIK

a) Datumi i činjenice

Kada je 27. januara 1973. godine Čarli Čaplin primio neočekivanog Oskara za najbolju muziku za film *Svetlosti pozornice* (*Limelight*, 1952), ovo remek-delo bilo je već uveliko punoletno. Karijera i značaj velikog komičara su u Americi do tada bili dovoljno deo filmske istorije da je godinu dana ranije od Američke akademije za film i umetnost primio i Oskara za životno delo, kao neku vrstu odavno zasluženog izvinjenja za to što je, iako najveća svetska zvezda krajem četrdesetih godina dvadesetog veka, usled političke nepodobnosti bio zabranjen i izbačen sa američkog tla. Tako je pomenuti film, svojevrsna kruna njegove karijere, i omaž muzičkom pozorištu Čaplinove mladosti po prvi put u Americi prikazan punih dvadeset godina nakon distribucije u Evropi.

Početakom 2014. godine, kada se navršio puni vek od prve pojave Čaplinove Male skitnice na velikom platnu u filmu *Dečja trka automobilima na plaži Venecija u Kaliforniji* (*Kid Auto Races at Venice*, 1914), izdavačka kuća Činoteka di Bolonja objavila je po prvi put Čaplinov kratki roman/novelu *Svet pozornice* (*Footlights*), zajedno sa analitičkim tekstom vrsnog proučavaoca Čaplinovog dela, Dejvida Robinsona. Krajem iste godine, u značajnom izdavačkom poduhvatu i rekordnom roku, beogradska izdavačka kuća Geopoetika objavljuje bogato opremljeni prevod ove važne knjige (Dejvid Robinson, *Čarls Čaplin: Svet pozornice uz Svet filma Svetlosti pozornice*, preveo Uroš Tomić, Geopoetika, Beograd 2014). Roman *Svet pozornice*, nastao u periodu od 1948. do 1951. godine, bio je pohranjen u Čaplinovom arhivu, kao važan dokument koji svedoči o složenom procesu nastanka jednog umetničkog dela. Iako ga je najjednostavnije posmatrati kao most ka stvaranju filma *Svetlosti pozornice*, ovaj roman nije samo predložak za pisanje scenarija, već književno delo samo po sebi, koje govori o preokupacijama jednog svestranog umetnika, njegovim umetničkim kvalitetima i manama.

Rođen 1889. godine u siromašnom delu Londona, Čarls Čaplin mlađi, čiji su roditelji Hana i Čarls Stariji bili vodviljski umetnici, na scenu je i sam stupio sa devet godina, i to kao član grupe Osam momaka iz Lankašira, u kojoj je sa ostalim dečacima pevao i plesao u klompama. Godine 1903. postao je glumac u popularnoj predstavi *Šerlok Holms* sa kojom je obišao čitavu Englesku. Komediju je otkrio nekoliko godina kasnije, zajedno sa polubratom Sidnijem, u trupi mendžera Vola Pinka, sa kojom je učestvovao u nekoliko burleski. Godine 1913. sasvim slučajno pred početak Prvog svetskog rata napustio je Englesku i trajno se preselio u SAD, gde će kao pionir filma i najveći svetski komedijaš ostati sve do septembra 1952. godine kada mu je, zbog (neosnovanih i na sudu nedokazanih) sumnji da je blizak komunističkoj partiji povučena američka viza i zabranjen povratak u zemlju. Poslednje godine života proveo je u Švajcarskoj, okružen porodicom – trideset šest godina mlađom suprugom Unom Čaplin, ćerkom dramatičara i nobelovca Judžina O'Nila, i njihovo osmoro dece – pišući autobiografske spise, ali lišen mogućnosti da radi ono što je najviše voleo: da snima filmove i zasmehava ljude.

b) *Svet pozornice: inspiracija i namera*

Po uzoru na neme filmove koje je nekada pravio, Čarli Čaplin je na početak filma *Svetlosti pozornice* dodao kratak uvodni natpis koji je „na elegantan način (sumirao) proces esencijalizacije koji je postigao:

Glamur svetlosti pozornice, iza kojih godine moraju da se skrivaju kada nastupa mladost.

Priča o balerini i klovnu...

London; kasno popodne u leto 1914. godine¹

Ove tri jednostavne rečenice efektno sažimaju i Čaplinovu autorsku nameru prilikom pisanja novele koja je kasnije postala izvor za film.

Zahvaljujući obimnoj građi Čaplinovog arhiva, pismima, nacrtima, beleškama i predlošcima, nije teško utvrditi da je klica priče o umetniku koji se suočava sa laganim zalaskom karijere nastala kod Čaplina još u vreme njegovog „Zlatnog perioda“, tokom tridesetih godina dvadesetog veka kada je snimio filmove *Svetlosti velegrada* i *Moderna vremena*. Direktnan povod mogao bi biti Čaplinov susret sa čuvenim baletanom Vaclavom Nižinskim, koji je na njega ostavio dubok utisak, i čija se senka proteže kako kroz roman *Svet pozornice* tako i kroz film koji je proizašao iz romana. Ipak, lik tužnog

klovna, vrsnog umetnika čija je zvezda prestala da sija, mogao se u Čaplinu razviti tek sa realnim prolaskom godina zbog kojih je i njegova sopstvena umetnička slava neminovno bleдела. S obzirom na to da je roman pisan sa jasnom namerom da čini osnovu za budući film, Čaplinu je bilo važno da osmisli lik koji bi on mogao da igra.

Konstruisanje likova i zapleta bilo je za Čaplina dugotrajan i naporan proces koji je, po svemu sudeći često bio uslovljen i ljudima sa kojima je u datom trenutku saradivao. Tako je kao naivnu devojkicu u ranoj verziji priče o klovnu i balerini video svoju tadašnju suprugu, glumicu Polet Godar, da bi je kasnije, po razvodu, izbacio iz priče i lik osmislio iz početka. Kako Dejvid Robinson navodi u uvodnom tekstu romana „Spis za koji se veruje da je najraniji pokušaj formiranja priče počinje direktno: ‘Bio jednom jedan predivni baletan koji je na zabavi upoznao prelepu devojkicu, a pošto je ona žarko želela da se pridruži baletu, on je obećao da je primi na audiciju’“⁴²

Ova Čaplinova rečenica dovoljna je da se na osnovu nje donese prvi sud o njemu kao književnom autoru. Iako je reč o sinopsisu za budući tekst romana/novele, očigledno je da se radi o piscu koji svet sagledava na sentimentalni način, i koji u svoj okvir priče od samog početka unosi bajkovite elemente žudnje za ostvarenjem želje, moćne figure koja tu žudnju može da zadovolji, ali i ideju o posledicama koju takvi dogovori uvek sa sobom nose. Iako su likovi prvobitno različito postavljeni – devojkica je ta koja svojom mladošću i nevinim i čistim osećanjima može donekle da iskupi ostarelog i često pijanog genija – u samom romanu *Svet pozornice*, suština zapleta ostaje nepromenjena: reč je o procesu pronalaženja onoga za čime svačije srce najviše žudi, ispunjenja date želje i neminovnog plaćanja cene takvog ispunjenja.

Radnju romana Čaplin je smestio u njemu dobro poznati London, pred početak Prvog svetskog rata, kada je britanska prestonica bila i prestonica varijetea, specifičnog muzičkog pozorišta koje je spajalo balet, muziku, pevanje i dramski izraz u jedinstvenu kombinaciju dobre zabave i emotivnog naboja. Za Čaplina su pozorišta Lester skvera, u srcu Londona, a naročito čuveni Empajer i Alhambra, bili i ostali simbol kreativne slobode, napornog rada u kome je uživao, discipline i zahvalnosti brojne publike. Stoga ne čudi njegova želja da ovim romanom oda počast jednom periodu britanske pozorišne istorije koji je skoro netragom nestao. Glavni likovi njegovog romana, mlada balerina Tereza i ostareli klov Kalvero, svaki iz svoje vizure, osvetljavaju s jedne strane teški život radničke klase a s druge ništa manje tešku egzistenciju malo bolje stojećih varijetetskih umetnika. Pomalo neobično za Čaplina kakvim ga većina konzumenata popularne kulture poznaje ili zamišlja, roman je, kao i film nastao od njega, često melanholičan, i

slika duboko problematizovani svet u kome skoro da nije više ostalo ništa od one lakoće postojanja, doduše uvek setne, ali podnošljive, koju nam je predočavao Mali skitnica.

c) *Svet pozornice: likovi i događaji*

Podnaslov romana, *Simfonija*, nenametljivo postavljen na početku teksta poput naslova poglavlja, jasna je indikacija Čaplinove namere: *Svet pozornice* je funkcionalan tekstovni odraz budućeg filma dok je film vizuelni prikaz muzike kao neodvojivog dela varijetea. Prednost i ovog predloška u odnosu na finalnu verziju filma je što nudi obilje detalja kojih u filmu nema – takav je slučaj sa Terezinim detinjstvom koje je provela raznoseći haljine koje je njena majka šila za dame lakog morala. Saznanje da i njena sestra Luiza prodaje ljubav kako bi porodici omogućila bolji život i platila Terezine časove plesa menja mladu Teri iz korena, obezbeđuje njenom liku puniju motivaciju u nastavku romana, kada Teri sledi svoje snove o baletskoj karijeri, i prihvata pomoć Kalvera, ostarelog klovna koji poput nje iznajmljuje sobu u kući plahovite gospođe Alsop. Između dvoje nesrećnika razvija se duboko poštovanje, i neka vrsta ljubavi, složene i značajne za razvoj događaja u romanu.

Terezina vernost Kalveru ne dovodi se u pitanje upravo zbog toga što je on u odsudnim trenucima bio uz nju. Čak i kada joj ljubav izjavljuje mladi i odskora uspešni kompozitor Nevil, Teri odoleva iskušenju. U njoj se mešaju osećanja nežnosti i odgovornosti; ona je, iako mlada, svesna da Kalveru znači isto koliko i on njoj, i da jedno drugom pružaju podstrek neophodan za uspešno ostvarivanje njihovih želja. Kalvero sanja da još jednom trijumfuje na sceni, da drugima, ali prvenstveno sebi, pokaže da talenat koji ima nije presušio zajedno sa slavom i novcem. Simbiotski odnos koji njih dvoje razvijaju neophodan je uslov da zajednički postignu uspeh. Ipak, jasno je da će Kalverov trijumf označiti i njegov kraj – van ovacija publike, posle Terine pažnje za njega ništa više ne postoji. Kalvero u činu svog poslednjeg uspeha takođe podnosi i vrhunsku žrtvu – umetnosti ali i ljubavi, jer svojim odlaskom sa scene omogućuje Terezi i Nevilu da ostvare svoju, mnogo logičniju, ljubav.

Umetnički kraj centralnog Londona poznat kao Soho u kome je smeštena većina radnje romana i sam prerasta u književni lik kome Čaplin posvećuje podjednaku pažnju – bilo da je reč o šetalištu kraj Temze, trgu Pikadili ili o mnogobrojnim pozorištima i kafanama obasjanim plinskom svetlošću. Ovo je London koga se Čaplin seća iz mladosti, London koji možda nikada nije ni postojao, ali će se uskoro naći ovekovečen na velikom platnu – i to u kombinaciji studijskih scena snimljenih u Kaliforniji i Njujorku, čime se još jednom udvaja distanca u odnosu na pravi predratni grad. Takvom Londonu pripada i

Klaudije, Bezruko čudo, „zdepast, ružan čovek od oko pedeset godina... rođen bez ruku, ćosav i sa retkom kosom mišaste boje“³. Još jedan lik koji nije dospao u finalnu verziju filma, Klaudije u romanu igra značajnu ulogu jer pomoću njegovog lika – nakaze visoke inteligencije, odanog prijatelja i dobrog čoveka – Čaplin slika specifičan odnos poštovanja između dvojice umetnika u dirljivoj sceni susreta sa Kalverom u baru Kvins Hed.

d) *Svet pozornice: „Kako je to tužno biti komičar..“*⁴

Čaplin je u romanu, kao što je pomenuto, bez premišljanja često sentimentalniji i setan, i stilski ne teži za umetničkom ispoliranošću koliko za postizanjem odgovarajućeg efekta kod publike. Vredi pomenuti još jednom da ovaj roman i nije namenjen čitaocima, već predstavlja kuriozitet u procesu nastajanja filma: prvi i jedini put, Čaplin je umesto sinopsisa ili nacрта za scenario odlučio da o svojim likovima ispriča celu priču, a da pritom veoma detaljno opiše i period u kome se radnja odvija, kao i sve ljude kojih se, sa manje ili više verodostojnosti, iz tog perioda seća.

Tako je liku klovna Kalvera, koga će u filmu sam tumačiti, posvetio i posebnu kratku priču bez naslova (u ovoj knjizi objavljenu uz jednostavnu oznaku „Kalverova priča“), u kojoj minuciozno iscrta motivacijsku mapu lika, njegovu predistoriju, čime Čaplin efektno pokazuje u kojoj meri je sam film *Svetlosti pozornice* krajnji, skoro telegrafski sveden rezultat prethodnog, dugog putovanja svakog od likova. Zbog toga objavljivanje ovakve knjige predstavlja značajan poduhvat ne samo zbog osvetljavanja složenog procesa nastanka jednog vrhunskog filma već i zbog pružanja uvida u daleko širi kontekst Čaplinovog umetničkog izraza i senzibiliteta.

Lik Kalvera tako u romanu postaje neka vrsta alter ega Čarlsa Čaplina (a možda još više, umetnika poznatog kao *Čarli Čaplin*), u čijoj osnovi leži koncept nužnog jedinstva tuge i radosti življenja, ozbiljnosti i komedijaštva, odnosno napornog, disciplinovanog rada i prividne lakoće nastupa pred publikom. To pokazuje i roman *Svet pozornice* – Čaplinov svet, svet jednog umetnika.

Napomene:

¹ Dejvid Robinson, *Čarls Čaplin: Svet pozornice uz Svet filma Svetlosti pozornice*, preveo Uroš Tomić, Geopoetika, Beograd 2014, 12.

² Robinson 2014, 23.

³ Robinson 2014, 49.

⁴ Robinson 2014, 57.